

**НАРОДНА І НАЦІОНАЛЬНА ТРАДИЦІЇ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЬЯТЬ
У КОНТЕКСТІ СТУДІЙ ПАМ'ЯТІ**

Через порівняння змісту, форм, способів передачі та функцій народної та національної традицій здійснено їх концептуалізацію. З'ясовано значення народної та національної традицій у формуванні колективної пам'яті.

Ключові слова: народна традиція, національна традиція, колективна пам'ять, ідентичність.

В сучасній українській науці відбувається активне напрацювання теоретико-методологічного апарату. Процес підсилюється розвитком перспективного напрямку – студій пам'яті, що базуються на міжгалузевих дослідженнях. Важливе місце при цьому відводиться вивченню традицій, які мають розмаїття видів і відіграють значну роль у формуванні національної пам'яті.

Сучасні соціогуманітарні науки не проводять чіткого розмежування між поняттями «етнос», «народ», «нація», до того ж часто їх об'єднують або вживають як синоніми. Це відбивається на позначенні традицій: вона називається народною, етнічною, етнонаціональною тощо. У вітчизняній соціогуманітаристиці в теоретичному плані розробленими є поняття етнічної та етнонаціональної традицій [1, с. 322–323; 2, с. 238; 3, с. 600–601], а народна та національна традиції є здебільшого предметом конкретних досліджень. Так, українськими науковцями народні традиції вивчаються в галузях архітектури, образотворчого мистецтва, пісенного виконання, педагогіки, містобудування, самоврядування, тобто загалом в тих, які лежать поза політичною сферою, а національні традиції розглядаються у зв'язку з націє- та державотворчими процесами.

Фахівці студій пам'яті оперують категорією «традиція» без виокремлення видів, хоча при цьому розмежовують традицію суспільства традиційного і сучасного. Розрізнення традицій також здійснюється за контекстом, хронологією тощо. Е. Гобсбаум використовує означення «стара» і «нова» традиції [4, с. 17–18]; Ф. Арієс для позначення давніших традицій вживає поняття «народна вдача» [5, с. 247–248]. З огляду на те, що у вітчизняному науковому просторі меморіальне вивчення народної і національної традицій лише започатковується, існує потреба конкретизації цих категорій.

Термін «традиція» походить від лат. «traditio» і означає «передача». З назви виду традиції є зрозумілим, що народна традиція передається серед представників певного народу, а національна – відповідно, серед членів національної спільноти. Сучасній людині притаманне розмаїття соціальних ідентичностей, тож вона одночасно може бути носієм народної, національної та інших (релігійних, культурних, освітніх тощо) традицій. Через прояв соціальної належності забезпечується долучення до збереження і ретрансляції тієї чи іншої традиції.

У розвитку української народної традиції виокремлюються кілька періодів. Її основи були закладені у дохристиянські часи, які можна вважати першим періодом розвитку. Культура того часу, за висловом О. Воропая, є найстаршою традицією. Кутя – це символ урожаю; писанка – народження весняного сонця; зеленим гіллям охороняли житло від нечистих духів. Пізнішою є традиція, запозичена з Візантійської імперії разом із християнством. У цей період відбулося поєднання традицій, складові частини яких із плином часу стали непомітними: і тепер українці не уявляють Різдва без куті, Великодня – без писанки, Трійці – без клечання [6, с. 11–12].

Українська народна традиція на свої початках формувалася у селянському середовищі. Геокліматичне розташування українських земель та достоту незадоволене віковичне прагнення мати власну землю зумовили формування образу українського селянина як безмірно витривалої й терплячої, байдужої, хоча й працьовитої людини. Наступний період пов'язаний із появою козацтва, яке додало нові складові до української народної традиції. Для українців козацтво асоціюється насамперед із Запорізькою Січчю, яка відзначалася особливим устроєм і нетерпимістю до соціального, національного і релігійного гноблення. Суперечливість традиції, породжена селянською і козацькою складовими частинами, згладилася у міру того, як формувалося позастанове суспільство і поняття народу поширилося на все населення України. Цим характеризу-

.....
ється сучасний період розвитку української народної традиції. Загальною ж її ознакою є демократичність.

Попри те, що витоки народної традиції сягають давнини, не зафіксованої у писемних документах, вона уявляється сталою. Це відбувається через повільне складання стереотипу. Дії, уявлення, речі стають загальноприйнятими після багаторазового повторення й схвалення. У вимірах великої соціальної групи – такої, як народ – це відбувається майже непомітно, тому традиція зумовлює повільну модифікацію колективної пам'яті.

Народна традиція може проявлятися на різних соціальних рівнях. Основною соціальною одиницею творення, збереження та передачі народної традиції є сім'я. Оскільки для українців сім'я є пріоритетним комунікативним простором, то й традиції в українського народу є живучими. Також народні традиції можуть проявлятися у колі друзів, серед мешканців населеного пункту, краю і народу загалом. Народна традиція має регіональні особливості. Так, в українського народу існують традиції окремих етнічних груп: гуцулів, лемків, бойків, поліщуків та ін.

Існує уявлення, що народні традиції сформувалися ще за давніх часів як явище цілісне, а місцеві колорити є результатом пізніших варіацій; у зв'язку з цим давніші традиції сприймаються як оригінальні, а пізніші – як викривлені. Сучасні дослідження доводять протилежне: народна традиція на своїх початках існувала як варіаційна множинність місцевих традицій, і з часом вони набули спільних рис [7, с. 118]. Тож через уніфікацію народної традиції формувалася й цілісність колективної пам'яті народу.

Загалом народні традиції можна поділити на такі види: властиві народу у віддаленому минулому і властиві сучасним поколінням, віджили або такі, що відживають. Сучасна народна традиція може мати своє коріння і в далекому, і в недавньому минулому. Давні традиції мають більш сталу форму, проте з розвитком суспільства вони поступово осучаснюються.

Прихильність українців до народної традиції пояснюється консервативним менталітетом. Завдяки народній традиції життєвий плин усвідомлюється як закономірний, а існуючий спосіб життя (незалежно ні від власної, ані від чужої оцінки) сприймається як належний. Дотримання традиції зумовлює постійну задоволеність досягнутим, породжує відчуття гармонійного існування.

В умовах урбанізації зростає мобільна активність і були винайдені засоби масової комунікації, тож сучасне місто є хоча й своєрідним, але продовжувачем народних традицій. Більш того, міське середовище сприяє демократизації простору, а відтак і поширенню народних традицій. Мешканці міст насамперед вбирають не місцеві, а загальнонародні традиції, таким чином забезпечуючи їхню уніфікацію. У міському просторі відбувається спрощення і модернізація народної традиції, натомість зміст традиції інтелектуалізується, породжуючи ідеологічні настанови. Завдяки повільній зміні колективної пам'яті народу світоглядні компоненти народної традиції залишаються більш сталими; водночас побутова і господарська сфери зазнають активнішого інноваційного втручання.

Через властивість пам'яті розділятися на функціональну та «пам'ять-сховище» актуальні складові народної традиції виходять на передній план, а незадіяні – витісняються. Проте завдяки можливості фіксації та стрімкій інформатизації суспільства будь-який елемент народної традиції може бути відтворений та пристосований до сучасних умов життя; технічний розвиток надав можливість її передачі через масову книгу, радіо, кіно, телебачення, пресу, Інтернет. Свідомих модернізаційних впливів народна традиція зазнає, коли використовується з метою популяризації, а також в рекламній галузі.

Оскільки колективна пам'ять не має фізіологічної основи, її заміщає в цьому випадку народна традиція. Вона містить комплекс знань, що об'єктивовані у символічних формах: міфах, піснях, танцях, приказках, орнаментах тощо. Зберігаючи і продовжуючи традицію, народ відтворює у пам'яті власне минуле та декларує правомірну спадкоємність.

Основною формою народної традиції є обряд (ритуал). Його сутність полягає у відтворенні визначеного порядку, по можливості у незмінній формі. Кожне багаторазове повторення обряду призводить до виникнення уявлення про колообіг часу; людина вписується у циклічну структуру природних процесів і відчуває причетність до всесвіту. Обряд допомагає «пригадувати» сенс, адже обрядова повторюваність – це лише форма для сенсу, який у ній зберігається і «воскресає» у пам'яті. Без смислового навантаження обряд був би ритуалізованою рутинною.

Найпоширенішою вербалізованою формою народної традиції є прислів'я. Їх використання слугує виробленню відчуття спільності через комунікативні сенси. Ці сенси насамперед сто-

.....
суються цінностей, норм і правил повсякденного життя. Саме повсякденне вживання прислів'їв породжує враження, що у народі «циркулює мудрість», а сам народ постає в образі мудрої й досвідченої спільноти.

Народна традиція невідривна від культурної спадщини народу. У пам'ятках культури традиція знаходить свої прояви. Через традицію культурні надбання транслюються через покоління. У збереженні народної традиції важливу роль відіграє матеріальна культура, яка забезпечує символічний ряд та робить традицію привабливою для наступних поколінь.

Домінування народної традиції характерне для традиційного суспільства, час існування якого у кожного народу різниться. У вимірах європейської історії цей час обмежується ХІХ століттям. Тоді значного поширення набув романтизм. «Романтики прославляли народ, його пісенну культуру, традиції, як вияв своєрідного національного духу. Вони зруйнували старе зверхнє ставлення до народної культури як до чогось явно нижчого, вульгарного, ствердивши, що саме з народного джерела інтелектуали можуть черпати найкращі зразки для своєї творчості. Кожна народна культура має свою самостійну цінність і по-своєму спричиняється до духовного збагачення світу» [8, с. 29]. Для більшості європейських народів, у тому числі й українського, ХІХ ст. стало часом формування модерних націй, відтак започатковувалися нові, національні, традиції, в основу яких здебільшого були покладені народні традиції.

Яскравим прикладом постання української національної традиції є вишиванка. Вона із практичного вжитку селян наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. стала поширюватися серед прихильників національного руху, її почали носити у поєднанні з сучасними елементами одягу. Вона, засвідчуючи пов'язаність національної та народної традицій, демонструє, як історичне минуле вмонтовано у нову традицію. Вишиванка символізує патріотичні устремління українців і слугує оригінальним маркером колективної пам'яті нації.

Спіраючись на висновок Ф. Аріеса (який уважав сенсом життя традиційного суспільства ідеал комунікативності, а у сучасній Європейській культурі – приватного життя) [5, с. 248], можна відзначити особливість дії національної традиції. Підтримання традиції в суспільстві традиційному не потребувало особливих зусиль, адже спосіб буття того часу був побудований на безпосередньому спілкуванні. Індивідуалізація сучасного простору задля збереження колективної ідентичності вимагає свідомого підтримання традиції всіма можливими засобами комунікації. Потреба у традиції існує тому, що за умов змін і новацій модерного світу вона забезпечує незмінність і сталість багатьох сегментів суспільного життя.

Більшість фахівців студій пам'яті наполягають на штучності традицій – тобто вважають, що традиції є винайденими, – а отже, і на тому, що ритуали (обряди), які є основною формою традиції, певною мірою мають розглядатися як свідомі відповіді на конкретні та змінювані соціальні й політичні контексти. На думку П. Коннертона, такий підхід є однобоким, бо у ньому наголошується на моменті «винайдення» традиції; його прихильники не здатні побачити перформативну властивість ритуалу, тобто неясним залишається питання щодо «винаходу» ритуалів, з одного боку, і питання їхньої надзвичайної живучості – з іншого [9, с. 159].

П. Коннертон описав, як у ХІХ ст. відбувалося формування національних традицій: «...національні еліти почали винаходити й започатковувати ритуали, через які можна було б заявити про зв'язок із відповідним відрізком історичного минулого, а задля цього почали організовувати церемонії, проводити паради і масові зібрання та споруджувати нові будівлі, де б розмістилися нові ритуальні простори» [9, с. 85].

Традиції, що постали наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., Е. Гобсбаум умовно поділяє на політичні та соціальні. Перші творилися переважно державою чи в державі або організованими соціальними й політичними рухами; другі запроваджувалися здебільшого формально не організованими соціальними групами та тими, хто свідомо не ставив перед собою конкретних політичних цілей – наприклад, клубами, братствами, незалежно від того, виконували вони політичні функції чи ні [4, с. 303–305]. Політичні традиції формувалися згори, їхнє основне завдання полягало у вихованні лояльного колективного ставлення або до держави, або до демократичного устрою загалом. Соціальні традиції були започатковані ініціативою знизу і, сприяючигуртуванню громадян, радше спричинялися до формування громадянського суспільства, опозиційно налаштованого до держави.

Особливістю традицій української нації, як й інших націй, що формувалися в умовах бездержавності, є те, що і політичні, і соціальні традиції започатковувалися знизу. Більш того, їх

.....
впровадженню на підросійській території протидіяла офіційна влада. Так сталося із вшануванням пам'яті Івана Котляревського, Тараса Шевченка та ін.

Загалом національною традицією можуть виступати:

- ідеї національної і державної тяглості;
- вшанування постатей політичних, громадських, культурних, наукових, освітніх, спортивних діячів;
- національна та державна символіка;
- національні інститути (голова держави, представницький орган, церква, школа, бібліотека, музей тощо);
- загальнонаціональні свята й меморіальні заходи;
- архітектурні й монументальні пам'ятки.

Національна традиція слугує легітимзації нації. Повага до нації формується через опору на авторитет давнини: чим давніші апеляції національної традиції, тим повноправнішою сприймається нація. Тому національна традиція має особливе значення для держав, які перебувають у процесі розбудови і зміцнення своєї державності. Одним із механізмів національної традиції є «націоналізація» історії, коли упорядковуються історичні події, добираються кумири, створюються державні символи, які укладаються у потрібну канву.

Формування модерної української нації розпочалося у ХІХ ст. через створення національної традиції, побудованої на козацькому міфі. Самобутній досвід козацької державності слугував обґрунтуванням правомірності претензій української нації на державну окремішність.

На сьогодні склалася модель спадкоємності української державності, у якій піками державотворення визначаються Київська Русь – Гетьманщина – УНР – сучасна незалежна Україна. Останнім часом здійснюються спроби відходу від однозначно негативного сприйняття радянської спадщини, використання прикладу альтернативної державотворчої моделі, втілюваної свого часу гетьманом П. Скоропадським, а у зв'язку з євроінтеграційними процесами із наукового у публічний простір поширилися уявлення про часи перебування у складі Великого Князівства Литовського українських земель як сприятливі для розвитку. З огляду на ці новації традиційна модель державної тяглості може поповнитися новими складовими.

В українській національній традиції наявний пантеон постатей, життя і діяльність яких визнаються авторитетними. Чільне місце у цьому пантеоні належить Тарасу Шевченку. Він сприймається як духовний батько нації, його мученицька доля стала джерелом національного міфу. Традиція вшанування пам'яті Т. Шевченка потужно культивується меморіальними заходами на рівні держави, культурно-освітньою сферою.

Українська національна традиція можливість вільного розвитку дістала лише за доби незалежності. В українців через повільне формування нації та тривалу бездержавність народна та національна традиції переплітаються. Громадська індиферентність українців спричиняє низьку активність у формуванні національної традиції, натомість спостерігається тенденція до широкого використання елементів народної традиції у національному традицієтворенні або й перформатування народної традиції у національну.

Науковий дискурс передбачає розрізнення народної та національної традицій. Народна традиція полягає у передачі досвіду життєдіяльності, складовими елементами якого є норми поведінки, звичаї, обряди, вірування, уподобання, способи мислення, господарювання, споживання, лікування, виховання тощо. Національною традицією транслуються пов'язані з нацією і державотворчими процесами цінності, колективні форми поведінки, уявлення про моральні авторитети і пріоритетні напрями розвитку, свою й інші нації.

На відміну від народної традиції, успадкування якої зумовлене фактом народження людини, долучення до національної традиції відбувається за індивідуального вибору. Якщо народна традиція передається через поколінневу спадкоємність, то національна – ще й через горизонтальні соціальні зв'язки. Народна традиція має більш сталу форму, національна – більш гнучко реагує на кон'юнктурні запити, зумовлені мінливістю політики. Для тяглості народної традиції суб'єктивний чинник грає малопомітну роль, для національної – навпаки: одна людина може започаткувати традицію, сприяти її поширенню, трансформації чи згасанню.

Спільним для обох видів традиції є форми, в яких вони здійснюються, тобто обряди, ритуали, церемонії тощо. Функціональне призначення народної та національної традицій також є схожим – вони є механізмами колективної пам'яті. Через дотримання народної та національної традицій відбувається формування ідентичності як окремої особи, так і спільноти в цілому.

Традиція забезпечує тяглість історичної пам'яті та вирізняє її носіїв з-поміж інших осіб. Через традицію у колективній пам'яті формуються маркери, консенсусне визнання яких визначає цілісність пам'яті, а відтак і самої спільноти. Традиція сприяє створенню єдиного ціннісного простору, в якому ідеали і зразки стають настановами прямої дії.

Проведене у пам'ятєвому контексті розмежування народної та національної традицій сприятиме конкретизації розуміння цих видів традицій у загальнонауковому дискурсі та глибшому розумінню історичного розвитку суспільних, націє- та державотворчих процесів в Україні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Науковий інструментарій українознавця. Довідник / кер. авт. кол., наук. ред. Л. Токар. – К. : ННДІУВІ, 2012. – 376 с.
2. Енциклопедія етнокulturознавства. Понятійно-термінологічний інструментарій, концептуальні підходи / Ю.І. Римаренко [та ін.] ; ред. Ю.І. Римаренко ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Держ. акад. керівних кадрів культури і мистецтв. – К., 2002. – Част. 1, Кн. 3 : Особа, нація, культура ; «Н-Я». – 2001. – 248 с.
3. Мала енциклопедія українського народознавства / За ред. С. Павлюка. – Л. : Інститут народознавства НАН України, 2007. – 832 с.
4. Винайдення традиції / за ред. Е. Гобсбаума та Т. Рейнджера ; пер. з англ. М. Климчука. – К. : Ніка-Центр, 2010. – 448 с.
5. Хаттон П. История как искусство памяти / П. Хаттон. – Спб. : Изд-во «Владимир Даль», 2004. – 424 с.
6. Воропай О. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис. У 2-х т. / О. Воропай. – К. : Оберіг, 1991. – Т. 1. – 456 с. – (Репринтне видання 1958 р.)
7. Чистов К.В. Народные традиции и фольклор. Очерки теории / К.В. Чистов. – Л. : Наука, 1986. – 304 с.
8. Грицак Я. Нарис історії України : Формування модерної української нації XIX–XX століття / Я. Грицак. – К. : Генеза, 2000. – 360 с.
9. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають / пер. з англ. С. Шліпченко / П. Коннертон. – К. : Ніка-Центр, 2004. – 184 с.

Привалко Т.В. НАРОДНАЯ И НАЦИОНАЛЬНАЯ ТРАДИЦИИ: КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ ПОНЯТИЙ В КОНТЕКСТЕ СТУДИЙ ПАМЯТИ

Посредством сравнения сущности, форм, способов передачи и функции народной и национальной традиции проведена их концептуализация. Определено значение народной и национальной традиций для формирования коллективной памяти.

Ключевые слова: народная традиция, национальная традиция, коллективная память, идентичность.

Pryvalko T.V. FOLK AND NATIONAL TRADITIONS: CONCEPTUALIZATION OF THE NOTIONS IN THE CONTEXT OF THE MEMORY STUDIES

The article contains conceptualization of the notions of folk and national traditions realized through the comparison of their gist, forms, modes of transmission and functions. Value of folk and national traditions to form a collective memory is defined.

Keywords: folk tradition, national tradition, collective memory and identity.

УДК 323.2 (477)

О.Ю. Гайдай

**РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ У ВІДПОВІДЯХ СТУДЕНТІВ-ІСТОРІКІВ
(НА МАТЕРІАЛАХ ОПИТУВАННЯ)**

У статті розглядаються особливості «пам'ятання» студентами перших та останніх курсів п'яти центральноукраїнських університетів радянського періоду. Зважаючи на те, що респонденти належать до покоління, народженого вже у незалежній Україні, аналіз їхніх оцінок та інтерпретацій дозволить розкрити вплив освіти, виховання та соціального оточення на конструювання образу радянського минулого.

Ключові слова: респондент, радянський період, політика пам'яті, Друга світова війна, Голодомор.